

ענוה גדולה וגאולה ר' חגי גולדשמידט

לע"נ ראש הישיבה זצ"ל

א

הגמרא במסכת מגילה²⁷¹ אומרת: "מאי דכתיב 'לא יגרע מצדיק עינו'²⁷² בשכר צניעות שהיתה בה ברחל זכתה ויצא ממנה שאול, ובשכר צניעות שהיתה בו בשאול זכה ויצאת ממנו אסתר. ומאי צניעות היתה בה ברחל... אמר לה (יעקב) מינסבא לי אמרה ליה אין, מיהו אבא רמאה הוא ולא יכלת ליה... אמר לה ומה רמיותא, אמרה ליה אית לי אחתא דקשישא מינאי ולא מינסיב לי מקמה, מסר לה סימנים, כי מטא ליליא אמרה השתא מיכספא אחתאי, מסרתינהו ניהלה והיינו דכתיב 'ויהי בבקר והנה היא לאה'²⁷³ מכלל דעד השתא לאו לאה היא, אלא מתוך סימנים שמסרה רחל ללאה לא הוה ידע עד השתא- לפיכך זכתה ויצא ממנה שאול. ומה צניעות היתה בשאול, דכתיב זאת דבר המלוכה לא הגיד לו אשר אמר שמואל²⁷⁴ לפיכך זכה ויצאת ממנו אסתר. אסתר מאי היא, דכתיב 'אין אסתר מגדת'²⁷⁵.

וממשיכה הגמ' ואומרת: "ואמר ר' אלעזר כשהקב"ה פוסק גדולה לאדם פוסק לבניו ולבניו עד סוף כל הדורות שנאמר: 'ויושיבם לנצח ויגבהו'²⁷⁶ ואם הגיס דעתו הקב"ה משפילו שנאמר: 'ואם אסורים בזקים ילכדו בחבלי עני'²⁷⁷."

ויש להבין מדוע הגמרא נוקטת דוקא בשאול ואסתר כיורשי הענוה מרחל?
ומהי הסמיכות בגמרא בין מידת הענוה לגדולה?

המדרש²⁷⁸ מביא את הגמ' דלעיל כאשר הוא מסביר מהי מהותה של אותה מידת ענוה, וז"ל: "'אין אסתר מגדת מולדתה' מלמד שתפסה שתיקה בעצמה כרחל זקנתה שתפסה פלך שתיקה עמדו כל גדולי זרעה

²⁷¹ מגילה י"ג.

²⁷² איוב ל"ו ז'.

²⁷³ בראשית כ"ט כ"ה.

²⁷⁴ שמואל א', י ט"ז.

²⁷⁵ אסתר ב' כ'.

²⁷⁶ איוב ל"ו ז'.

²⁷⁷ שם ל"ו ח'.

²⁷⁸ אסתר רבה פ"ו.

בשתיקה... "ז"א אותה מידת ענווה עיקרה- שתיקה, רחל ששתקה כשראתה סבלונוטיה ביד אחותה, שאול על שלא אמר את דבר המלכות ואסתר על שלא אמרה את עמה ואת מולדתה.²⁷⁹

ב

ראשית עלינו להבין את יסוד שורש מידת הענווה בנתינת הסימנים של רחל לאחותה. יש להבין מדוע ריחמה רחל על אחותה ונתנה לה את הסימנים? על הפסוק "ועיני לאה רכות"²⁸⁰ אומרת הגמרא²⁸¹ "מאי רכות. רב אמר לעולם רכות ממש ולא גנאי הוא לה אלא שבח הוא לה שהיתה שומעת על פרשת דרכים בני אדם שהיו אומרים, שני בנים יש לה לרבקה, שתי בנות יש לו ללבן- גדולה לגדול וקטנה לקטן וירא ה' כי שנואה לאה"²⁸² מאי שנואה? אלא ראה הקב"ה ששנואין מעשי עשו בפניה". מפני שראתה רחל את גודל צרתה של לאה המיועדת להשתדך לעשו הרשע, הידוע במעשיו הרעים, וידעה שמעשיו מנוגדים ודוחים את לאה הצדקת, גברה רחל אימנו במידת החסד והענווה שלה ונתנה ללאה את הסימנים שנתן לה יעקב, וכך ניצלה לאה מנישואין עם עשו הרשע ונישאה ליעקב אבינו. כאשר רחל היתה עקרה היא התפללה לזרע מפני "שהיתה מצירה שלא תעלה בגורלו של עשו שמא גרשנה יעקב לפי שאין לה בנים ואף עשו הרשע כך עלה בליבו כששמע שאין לה בנים"²⁸³ אז עמדה לה זכותה שהצילה את לאה מיד עשו "ויזכור אלהים את רחל"²⁸⁴ - נזכר ששתקה לאחותה בשעה שהיו נותנים לו את לאה היתה יודעת ושותקת.

ג

גם יסוד גאולתן של ישראל מושתת על מעשה זה של רחל, 'ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה היא בית לחם'²⁸⁵ - 'מה ראה אבינו יעקב לקבור את רחל בדרך אפרת? אלא צפה יעקב אבינו שהגלויות עתידות לעבור שם, לפיכך קברה שם כדי שתהא מבקשת עליהם רחמים"²⁸⁶. ויש לתמוה, מדוע דוקא רחל אמנו, היא אשר בניה יתפללו על קברה, והיא זו שתבקש רחמים על גאולתם. וכי מפני שבמקרה מתה רחל בדרך אפרת ומשם יצאו בניה לגלות, ניצל יעקב את הדבר ברוח קדשו וקברה שם בכדי שבניו יוכלו להתפלל על קברה או שמא זיקתה של רחל אמנו לגאולתם של גלויות עמוקה יותר?

²⁷⁹ יש לציין שבניגוד לגמ' במגילה המדרש מביא גם את בנימין ועיין בסוף המאמר ויובן מדוע הגמ' איננה מוסיפה את שמו בשושלת הענווה בניגוד למדרש.

²⁸⁰ בראשית כ"ט י"ז.

²⁸¹ בבא בתרא קכ"ג.

²⁸² בראשית כ"ט ל"א.

²⁸³ רש"י בראשית ל' כ"ב, ע"פ מדרש אגדה.

²⁸⁴ בראשית ל' כ"ב.

²⁸⁵ בראשית ל"ה י"ט.

²⁸⁶ בראשית רבה פ"ב.

קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה²⁸⁷ המדרש באיכה²⁸⁸ מספר שכאשר היה חורבן הבית וישראל היו נשחטים ומושפלים, באו גדולי אבות אומותינו לפני הקב"ה לבקש רחמים על ישראל, אך הקב"ה לא נענה לזעקתם. באברהם אבינו לפני הקב"ה והזכיר את ניסיון העקידה, בא יצחק אבינו והזכיר את מסירות נפשו בעקידתו, בא יעקב אבינו והזכיר את מסירות נפשו על בניו מפני עשו, בא משה והזכיר את רעיתו ארבעים שנה את ישראל במדבר אך ללא הועיל. אך הנה ממקום לא צפוי-לא מוזמן באה הישועה "באותה השעה קפצה רחל אמנו לפני הקב"ה ואמרה רבש"ע גלוי לפניך שיעקב עבדך אהבני אהבה יתירה ועבד בשבילי לאבא שבע שנים, וכשהשלימו אותן שבע שנים והגיע זמן נשואי לבעלי, יעץ אבי להחליפני לבעלי בשביל אחותי והוקשה עלי הדבר עד מאד כי נודעה לי העצה, והודעתי לבעלי ומסרתי לו סימן שיכיר ביני ובין אחותי כדי שלא יוכל אבי להחליפני ולאחר מכן נחמתי בעצמי וסבלתי את תאוותי וריחמתי על אחותי שלא תצא לחרפה, ולערב חלפו אחותי לבעלי בשבילי ומסרתי לאחותי כל הסימנים שמסרתי לבעלי כדי שיהא סבור שהיא רחל ולא עוד אלא שנכנסתי תחת המטה שהיה שוכב עם אחותי והיה מדבר עמה והיא שותקת ואני משיבתו על כל דבר ודבר כדי שלא יכיר לקול אחותי וגמלתי חסד עמה ולא קנאתי בה ולא הוצאתיה לחרפה, ומה אני שאני בשר ודם עפר ואפר לא קנאתי לצרה שלי ולא הוצאתיה לבושה ולחרפה, ואתה מלך אל חי וקיים ורחמן, מפני מה קנאת לעבודת אלילים שאין בה ממש והגלית בני ונהרגו בחרב ועשו אויבים בם כרצונם. מיד נתגללו רחמיו של הקב"ה ואמר בשבילך רחל אני מחזיר את ישראל למקומן הדא הוא דכתיב 'כה אמר ה' קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם על בניה כי איננו' וכתיב 'כה אמר ה' מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה כי יש שכר לפעולתך' וכתיב 'ויש תקוה לאחריתך נאום ה' ושוב בניס לגבולם'²⁸⁹.

דוקא רחל אמנו בזכות אותו מעשה של מסירת הסימנים, שתיקתה מחד על עלבונה ודיבורה מאידך בעזרתה ללאה במסירת הסימנים- הם אלו אשר יכריעו לכף זכות ויגולו את רחמי הקב"ה לגאולתן של ישראל.

ד

קשר נוסף ניתן לראות בין גאולתם של ישראל מגלות אדום ובין רחל אמנו ובניה. כך אומר המדרש²⁹⁰ בבראשית לאחר שנפקדה רחל בן: "זיהי כאשר ילדה רחל את יוסף²⁹¹- כיון שנולד יוסף נולד שטנו של

²⁸⁷ ירמיהו ל"א י"ד.

²⁸⁸ פתיחתא דאיכה רבה פכ"ד.

²⁸⁹ ירמיהו ל"א י"ד-ט"ז.

²⁹⁰ בראשית רבה פע"ג.

²⁹¹ בראשית ל' כ"ה.

עשו שנאמר זיאמר יעקב אל לבן שלחני ואלכה אל מקומי וארצי²⁹² דא"ר פנחס בשם ר' שמעון בר נחמן מסורת היא שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל הה"ד 'אם לא יסתבסו צעירי הצאן'²⁹³ ולמה הוא קורא אותן צעירי הצאן שהם צעירים שבשבטים". יעקב אבינו יכול לחזור לארץ אבותיו רק לאחר הולדת יוסף בנה של רחל, רק עתה יכול יעקב להתמודד מול עשו אחיו אשר בא מולו וכל זה בזכות יוסף. "זה לעומת זה עשה אלוהים"²⁹⁴ הכוחות צריכים להיות שווים ורק אז הם יכולים להאבק זה מול זה. "והיה בית יעקב אש ובית יוסף להבה ובית עשו לקש ודלקו בהם ואכלום ולא יהיה שריד לבית עשו"²⁹⁵. רק בהולדת יוסף יעקב יכול לצאת מלבן ולבוא מחוץ כשידו על העליונה מול עשו אחיו השונאו מימי בית אביו. יותר מכך, מאבק זה ימשך לאורך כל ההסטוריה כשבני עשו ובראשם עמלק ילחמו מול ישראל מלחמות גוף ורוח עד בא הגאולה כאשר בני רחל "צעירי הצאן" מנהיגים את הנצחונות על בני עשו. ויש להבין מה משמעות "צעירי הצאן"-הקטנים שבשבטים מבני רחל בכוח הניצחון על בני עשו?

ה

ע"פ הגמרא במגילה, שאול הוא היורש הראשון את מידת ה"שתיקה-ענוה" מרחל. ואכן דמותו של שאול מודגשת בנביא כבעלת מידת ענוה מופלאה. שאול, אע"פ שהנביא משבח אותו כראוי למלוכה מכל ישראל "בחור וטוב ואין איש מבני ישראל טוב ממנו, משכמו ומעלה גבוה מכל עם"²⁹⁶ "אשר בחר בו ה' כי אין כמוהו בכל העם"²⁹⁷ למרות זאת כאשר שאול נלכד בהגרלה כמיועד למלוכה בישראל- "ויבקשוהו ולא נמצא וישאלו עוד בה' הבא עוד הלם איש ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים"²⁹⁸ שהיה בורח מן הגדולה²⁹⁹- מידת ענוה, וכן כאשר בני הבליעל זלזלו בשאול ובבחירתו למלך "מה יושיענו זה"³⁰⁰ שאול משפיל עצמו- "ויהי כמחריש"³⁰¹ וכמובן במקרה שאותו מציינת הגמרא במגילה על שאול "ואת דבר המלוכה לא הגיד לו"³⁰². אך נשאלת השאלה מדוע דוקא הגמרא מביאה כדוגמא לענותותו של שאול את הפסוק "ואת דבר המלוכה לא הגיד" מדוע אין היא מביאה את שאר מעשי שאול כדוגמא לענותותו?

ו

²⁹² ש.ם.

²⁹³ ירמיהו מ"ט כ'.

²⁹⁴ פסיקתא דרב כהנא פכ"ח.

²⁹⁵ עובדיה א' י"ח.

²⁹⁶ שמואל א', ט' ב'.

²⁹⁷ שמואל א', י' כ"ד.

²⁹⁸ שמואל א', י' כ"א-כ"ב.

²⁹⁹ רש"י ש.ם.

³⁰⁰ שמואל א', י' כ"ז.

³⁰¹ ש.ם.

³⁰² שמואל א', י' ט"ז.

הגמרא במסכת יומא³⁰³ אומרת "מפני מה נענש שאול! מפני שמחל על כבודו שנאמר 'ובני בליעל אמרו מה יושיענו זה ויבזהו ולא הביאו לו מנחה ויהי כמחריש'³⁰⁴ וכתני 'ויעל נחש העמוני'³⁰⁵. ז"א שאול נענש שנלקחה ממנו המלוכה דוקא בגלל ענותנותו. והדבר תמוה, כי הרי ענוה היא מידה טובה שהמלך זקוק לה ואף נדרש לה במלוכתו וכדברי הרמב"ם בהלכות מלכים³⁰⁶ "צוהו להיות לבו בקרבו שפל וחלל לעולם יתנהג בענוה יתרה"!

ז

הגמרא במסכת ברכות³⁰⁷ מספרת על תפילתו של ר' יוחנן אחר שמונה עשרה וז"ל: "ר' יוחנן בתר דמסיים צלותיה אמר הכי: יהי רצון מלפניך ה' אלוהינו שתציץ בבשתנו ותביט ברעתנו ותתלבש ברחמיך ותתכסה בעוזך ותתעטף בחסידותיך ותתאזר בחנינותיך ותבוא לפניך מדת טובך וענותותך", ומסביר הרב ב'עין איה'³⁰⁸ "ותבוא לפניך מידת טובך וענותותך" - הד' מידות הקודמות ייחס ללבישה שמורה על תמידיות ההנהגה. אבל מידת טוב וענוה אינה ראויה להנהגת מלוכה תמידית כי להיות לגמרי טוב לרעים אינו מן הדין, ולהיות הענוה משתמשת בהנהגה תמידית תאבד המוסר ושלימות היראה תחלש שהיא הפסד גדול ע"כ רק לפעמים כשהשעה תהיה צריכה לכך תבוא לפניך מדת טובך וענותותך", ז"א מידת הענוה אין היא מידת הנהגה שיש לנקוט בה תמיד אלא אדרבא במידה ומלך נוהג במידת הענוה תמיד, מלוכתו תיכשל, תהיה חסרת מוסר ושלימות ואט אט יזלזלו בו עמו ותיפול מלוכתו. ובאמת כך היה הדבר במלכות שאול. גם כאשר שאול עלה על כס המלוכה, הוא לא שינה את הנהגתו במידת הענוה ומשום כך גם כאשר היה צריך לנהוג שלא ע"פ מידת הענוה, הוא נהג במידה זו ולכן "אבד מוסר ושלימות" במלכותו ואף איבד בסופו של דבר את מלוכתו.

ח

מלחמתו של שאול בעמלק, חמל שאול על אגג מלך עמלק משום ענותנותו 'ועל מיטב הצאן והבקר והמשנים ועל הכרים ועל כל הטוב...'. ואז 'ויהי דבר ה' אל שמואל לאמר ניחמתי כי המלכתי את שאול

³⁰³ יומא כ"ב.

³⁰⁴ שמואל א', י" כ"ז.

³⁰⁵ שמואל א', י"א א'.

³⁰⁶ רמב"ם הל' מלכים פ"ב ה"ו.

³⁰⁷ ברכות ט"ז.

³⁰⁸ עין איה ברכות ט"ז אות כ"ט.

למלך כי שב מאחרי ואת דברי לא הקים³⁰⁹, שאול רצה ללכת אחרי מידת הענוה, החמלה והצדק הפרטי ולא השכיל להבין שבדרכי ההנהגה יש לנהוג בצדק כללי. וכך מסביר הרב דסלר בספרו 'מכתב מאליהו'³¹⁰ את חטאו של שאול: וזאילו היה מצליח למחות את זכר עמלק היה השם שלם והכסא שלם והיה זוכה להביא את העולם לתיקונו ולהשלים את תכלית הבריאה בדרך קצרה. אך הצליחו מעשי שטן שבענותנותו של שאול חמל יותר מידי ושמע לעם ומעתה בטלה הדרך ההיא והוצרכו למלכות דוד³¹¹.

הסבר מפורט יותר על חטא שאול, מסביר החתם סופר בדרשותיו³¹²: כאשר שמואל אומר לשאול להלחם בעמלק, הנביא פותח בפסוק שלכאורה אינו מובן 'ויאמר שמואל אל שאול אותי שלח ה' למשחך למלך על עמו על ישראל ועתה שמע לקול דברי ה'³¹³ שואל החתם סופר מדוע הוצרכה להאמר ההקדמה שהקב"ה שלח את שמואל למשחו למלך? מה נפקא מינא אם הקב"ה הוא השולח את שמואל או ששמואל ממליך את שאול, הרי הדבר ידוע שמעם ה' הדבר? שנית קשה, מהי ההדגשה בדברי הנביא במילה 'דברי' שמע לקול דברי ה', שכן אם נשים לב, שאול בתשובתו לשמואל אומר 'שמעתי בקול ה'³¹⁴ ללא המילה 'דברי' ואילו גם אח"כ שמואל משיב לשאול 'יען כי מאסת דבר ה'³¹⁵ - הדגש שוב על המילה 'דברי' (ולא המילה 'קול' כבדברי שאול) וכך מסביר החתם סופר את הדברים: 'וי"ל דאמרי חז"ל במסכת ערכין³¹⁶ גדולה ענוה שלא לשמה מתוכחה לשמה' שאול היה מתנהג פה בענוה ושפלות יתירה מבלי הכריח ישראל לשמוע אל דברי הנביא שכן אמר כי יראתי את העם³¹⁷ ושמואל האשימו על זה באומרו 'אם קטן אתה בעיניך ראש שבטי ישראל אתה'³¹⁸ וטעם לעניוות הזה י"ל משום שאמרו חז"ל פ"ק דמגילה³¹⁹ 'כשפוסקים גדולה לאדם פוסקים לו ולזרעו עד סוף כל הדורות שנאמר 'ויושיבם לנצח ויגבהו'³²⁰ ואם הגיס דעתו הקב"ה משפילו שנאמר 'ואם אסורים בזיקים'³²¹ על כן גדר שאול בעדו גדר לפניו מגדר מבלי התגאות כדי שלא תפסוק מלכותו נצח והיה שלא לשמה ומ"מ היא גדולה מתוכחה לשמה, זאת היתה סברת שאול. ולהיות נשמר מטעות הזה הקדים לו שמואל לאמור 'אותי שלח ה' למשחך למלך'³²² ואחז"ל³²³ 'כל מה שאמר הקב"ה ע"פ נביא לטובה אפילו על תנאי אינו חוזר', נמצא, כיון שנמשחת ע"י נביא, וכללא הוא כל הנמשח מלך פוסקים לו ולזרעו עד סוף כל הדורות, אלא שיש תנאי בדבר שלא יגביה דעתו והכא הואיל

³⁰⁹ שמואל א', ט"ו ט'.
³¹⁰ מכתב מאליהו ח"ד עמ' 142.

³¹¹ יורש מלכותו היה דוד אשר כידוע היה מצאצאיה של רות המואביה, ולא לחינם דוד מולך במקום שאול, שכן הצד המואבי שבו הביא למלכותו את מידת החוצפה- ההיפך מענוה (מדברי רה"י זצ"ל) ועתה המלוכה כפי שצריכה להיות ענוה עם חוצפה, למרות שהאידיאל היה שהמלכות כולה תבוא מישראל גמור כאשר דרך המלוכה תהיה ענוה מושלמת כפי שנראה בהמשך.

³¹² חת"ס, דרשות, פרשת זכור תקס"ב.

³¹³ שמואל א', ט"ו א'.

³¹⁴ שמואל א', ט"ו ב'.

³¹⁵ שמואל א', ט"ו כ"ג.

³¹⁶ ערכין ט"ז.

³¹⁷ שמואל א', ט"ו כ"ד.

³¹⁸ שמואל א', ט"ו כ"ז.

³¹⁹ מגילה י"ג.

³²⁰ איוב ל"ו ז'.

³²¹ איוב ל"ו ח'.

³²² שמואל א', ט"ו א'.

³²³ רמב"ם הל' יסודי התורה פ"י ה"ד.

והמשיחה היתה ע"פ נביא אינו חוזר אפילו על תנאי, נמצא לא היה לך להתירא שתפסיד מלכותך ולא היה לך למנוע להוכיח בשער בת רבים וממילא שאם אינו מוכיח יפסיד מלכותו שהרי אחז"ל³²⁴ 'מעולם לא יצא דבר מפי הקב"ה לטובה וחזר בו חוץ מזוי, פירוש, בעוון מניעת תוכחה כמבואר בפרק במה בהמה³²⁵, וכיון שאין לו תירוץ משום ענה שלא לשמה ממילא יפסיד מלכותו משום חטא תוכחה והשתא אתי שפיר שהזהירו לשמוע בקול דברי ה' פירוש שישמע בקול ה' ובדברי ה', בקול ה'- היינו הצווי שנוגע לעצמו שיעשה בכל יכולתו מה שבידו לעשות 'ובדברי ה''- היינו דברי תוכחות להמשיך גם לב העם לזה. ואמנם שאול היה צדיק גמור ואף שמע בקול ה' מה שהיה נוגע לעצמו אך לא בדבר ה' כי ירא את העם ע"כ אומר רק 'שמעתי בקול ה' ושמואל משיבו 'מאסת דבר ה''- היינו להוכיח את העם ע"כ 'וימאסך ממלך' כי בחטא מניעת התוכחה יחזור הקב"ה ממה שפסק לו גדולה". - חטאו של שאול לא היה במישור הפרטי. הוא עצמו היה ענו, שפל ומושלם בדרכו בקודש, אך כאדם כללי, כמלך, דוקא משום ענות נותן חטא בחטא "הוכח תוכיח"³²⁶ ומשום כך נלקחה ממנו מלכותו.

ט

ברם, קשה הדבר כיצד שאול שהיה המלך הראשון בשושלת המלוכה הישראלית היה צריך לדעת כיצד לנווט את מידת ענותנותו כמלך? מתי עליו להשתמש בה- ולחמול ומתי לא להשתמש בה ולהוכיח? תחילת סיפורו של שאול בנביא ודרכו אל שמואל היה באיבוד אתונות אביו של שאול וחיפושם ע"י שאול ונערו 'ושאול אמר לנערו אשר עמו נלכה ונשובה...ויאמר לו הנה נא איש אלוהים בעיר הזאת...נלכה שם אולי יגיד לנו את דרכנו אשר הלכנו עליה...המה עולים במעלה העיר והמה מצאו נערות יוצאות לשאוב מים ויאמרו להן היש בזה הרואה?"³²⁷, הנה תמהה הגמרא³²⁸ על תשובת הנערות "כבואכם העיר כן תמצאון אותובטרם יעלה הבמתה לאכול כי לא יאכל העם עד בואו כי הוא יברך הזבח אחרי כן יאכלו הקרואים ועתה עלו כי אותו כהיום תמצאון אותו"³²⁹, מדוע האריכו הנערות בתשובתן? ר' נתן מתרץ: "וכל כך למה, לפי שהנשים דברניות הן" מסביר הרב ביעין איה³³⁰ לפעמים חסרות שלמויות קטנות אשר חסרות דוקא בבעל נפש גבוהה וכך גם היה בשאול המלך אשר כפי שהסברנו לעיל היה בחיר ה' אשר אין כמוהו בכל העם, אך עתה לפני ששאול הולך לבצע את שליחות ה' להיות מלך על ישראל רצה

³²⁴ ברכות ז'.

³²⁵ שבת נ"ה.

³²⁶ ויקרא י"ט י"ז.

³²⁷ שמואל א', ט' ה'-י"א.

³²⁸ ברכות מ"ח.

³²⁹ שמואל א', ט' י"ג.

³³⁰ עין איה, ברכות מ"ח אות ל"ד.

הקב"ה להשלימו בענייני הנהגת המלוכה וזאת ע"י אותן נערות שפגש בדרכו, וזאת ע"י אופיין של הנערות- אופי האשה- בדיבור. למרות רוחו הגבוהה אמרו חז"ל³³¹ "נתן הקב"ה בינה יתרה באשה יותר מבאיש" ומהי אותה בינה יתרה? זו השיחה "השיחה מתרחבת ע"י ההרגשה המוכנה בנפש להרגיש כל פרט וכל חלק במציאות ובחיים שלא יתעלם בתוך הכללים הגדולים ועל בינה זו של חיפוש הפרטי הוכנה האשה...יפה הזדמן דבר זה אצל בחיר ה' בשעות שהיה מוכן לעלות על כסא המלוכה להורות על מידת הבינה היתרה הזאת שראוי לו שישתדל לקנותה נוסף על שלימות מעלתו שבאמת 'סייג לחכמה שתיקה'³³² כי אין התועלת בהרבות הדברים רק בתכונה שמביאה לריבוי הדברים שהיא הסקירה הפרטית על כל פרט קטן". לעיתים השתיקה, הענוה טובה ביותר אך לעיתים יש לנקוט במידתם של הנשים- הדיבור, התוכחה. ואל לו לשאול לוותר לאותם בני בליעל, אלא דוקא בתחילת מלכותו לגרום בעם לייראת המלך- מלכו של ה'. אל לו לשאול לחמול על מלך עמלק, צאנו ובקרו וכו' -אין חמלה לעמלק. אין מצות ה' למחות את זכר עמלק פירושה בכלליות, אלא כמידת הנשים- פרטיות- כניסה לפרטי פרטים (דיבור זהו פירוט הכלל כולו לחלקי חלקים), מחית³³³ כל עמלק על כל פרטיו עליו לנקוט במידת המלוכה 'לא יעמוד מפני אדם ולא ידבר רכות ולא יקרא לאדם אלא בשמו כדי שתהא יראתו בלב כל'³³⁴.

ו

הדמות האחרונה בגמרא, הממשיכה את מידת הענוה, הנמשכת מרחל אמנו זו אסתר 'אין אסתר מגדת מולדתה ואת עמה'³³⁵. המהר"ל ב'אור חדש'³³⁶ מסביר את שמה השני של אסתר- 'הדסה': "וההדס אשר עליו שלו חופין את עציו ובוה הוא צנוע ולכך השם הראוי לה הדסה"-מתוך מידת הענוה אשר בלטה באסתר קיבלה אסתר את שמה השני הדסה על שם ההדס אשר מצטיין בצניעותו. כמו"כ הגמרא במגילה³³⁷ מסבירה שגם שמה הראשון של אסתר אינו שם סתמי אלא גם הוא בא לציין את אותה מידה שבלטה באסתר: "ויהי אומן את הדסה"³³⁸...ר' יהודה אומר הדסה שמה ולמה נקרא שמה אסתר מפני שהיתה מסתרת את דברה וכן הוא אומר אין אסתר מגדת מולדתה ואת עמה"- ע"ש מעשה ענותנותה, הסתרת מוצאה, נקרא שמה אסתר. אך יש להבין מה היא אותה הצניעות שבהסתרת מוצאה של אסתר? ומסביר הגר"א³³⁹: "ועכשיו מראה לנו הכתוב גודל צדקתה שמדכי לא צוה עליה אלא מחמת יראה שלא יחרגו אותה והיא ראתה שנוהגים בה כבוד גדול ואין מזכירין מה שהיא אע"פ כן לא הגידה אסתר והיינו

³³¹ נידה מ"ה.

³³² אבות פ"ג מ"ג.

³³³ 'תמחה את זכר עמלק מתחת השמים' דברים כ"ה י"ט.

³³⁴ רמב"ם הלכות מלכים פ"ב ה"ה.

³³⁵ אסתר ב' כ'.

³³⁶ אור חדש עמ' קי"ב.

³³⁷ מגילה י"ג.

³³⁸ אסתר ב' ז'.

³³⁹ פירוש הגר"א על אסתר ב' כ'.

כי מרדכי צוה עליה אשר לא תגידי והיתה שומרת צווי מרדכי אע"פ שהיתה יודעת שאין הטעם נוהג"ז"א אסתר ברוב ענותנותה, למרות שבטל הטעם, החליטה להתבטל כלפי מרדכי, מורה דרכה, רבו של הדור. ובזכות התבטלות זו לאחר מכן באה גאולת אותו הדור כפי שמסביר המגילת סתרים³⁴⁰: "לא הגידה את מולדתה ואת עמה כי מרדכי צוה עליה" ניבא ואין ידע מה ניבא שהדבר היה מוכרח שלא ידע שום אדם שמהיהודים היא דאם לא כן לא היה נשא לב המן לגזור גזירה זו". אם אסתר לא היתה הולכת כעיוורת בהתבטלות מלאה אחר מרדכי אלא היתה נוהגת כדרך הטבע ע"פ דעתה האישיית ומספרת את מוצא מולדתה ועמה, נס ההצלה לא היה מתרחש כפי שהתרחש בשלמות כה טבעית, אלא המן היה מוצא דרך אחרת להשמיד את ישראל.

יא

אך אם נעיין בפסוקים נמצא שהצלת היהודים ע"י אסתר לא התנהלה על מי מנוחות. יוגד לו מרדכי את כל אשר קרהו ואת פרשת הכסף אשר אמר המן לשקול על גנזי המלך ביהודים לאבדם ואת פתשגן כתב הדת אשר ניתן בשושן להשמידם נתן לו להראות את אסתר ולהגיד לה ולצוות עליה לבוא אל המלך להתחנן לו ולבקש מלפניו על עמה. ותאמר אסתר להתך ותצווהו אל מרדכי כל עבדי המלך ועם מדינות המלך יודעים אשר כל איש ואשה אשר יבוא אל המלך אל החצר הפנימית אשר לא יקרא אחת דתו להמית לבד מאשר יושיט לו המלך את שרביט הזהב וחיה. ואני לא נקראתי לבוא אל המלך זה שלושים יום.. ויאמר מרדכי להשיב אל אסתר אל תדמי בנפשך להמלט בית המלך מכל היהודים כי אם החרש תחרישי בעת הזאת רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר ואת ובית אביך תאבדו ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות³⁴¹. מדוע אסתר לא מקיימת את דבר מרדכי בהתבטלות ובהכנעה כפי שעשתה ב"אין אסתר מגדת מולדתה ואת עמה?" היכן מידת ענותנותה? ולא עוד אלא מרדכי אומר לאסתר, אל לך לדמות בנפשך להמלט בית המלך אם תחרישי- וכי אסתר שקעה בתהום גדלות המלוכה עד ששכחה את עמה, כלל ישראל, ומתרכזת בהצלתה האישיית האגואיסטית? אלא כאן מתורצת השאלה שנשאלה מהו הקשר בין שאול, אסתר וגדולה. פה אסתר נתנסתה במה שנכשל האדם אשר ממנו ירשה אסתר את דרכה המוסרית- ערכית, שאול המלך. אסתר חושקת בדרכה, בדרך חינוכה- מידת הענוה, אין היא רוצה לגשת אל המלך לא משום שאין רצונה לעזור לעמה ולהצילו אלא משום "לא נקראתי"- מי אני שאגש אל המלך- ענוה! אך כאן מרדכי יושב על פתח השער, פתח התהום המוסרי ומזהיר את אסתר "את ובית אביך תאבדו" "רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר" היהודים ינצלו מגזירת המן הרשע לבטח, רבות ונסתרות דרכי הבורא ובודאי יושיע את עמו בדרך אחרת, אך "את ובית אביך תאבדו"- מסביר האלשיך הקדוש-³⁴² "בהיותך בלתי מסתכנת על ההצלה נמצא שעון שאול שגרם כל הרעה הזאת בלתי מתכפר ע"כ 'את ובית אביך' שמבית שאול שגרם הרעה 'תאבדו'"- גם שאול במלוכתו המשיך בשתיקתו ובענותנות שאינה

³⁴⁰ מגילת סתרים אסתר ב' כ'.

³⁴¹ אסתר ד' ז'-ג"ד.

³⁴² אלשיך שם.

במקומה, שייר מזרע עמלק, ומשום כך באה צרה זו של המן העמלקי על ישראל. ואילו עתה יש לך האפשרות לתקן את חטאו ע"י אם לא "החרש תחרישי" לדעת את גבולות הענוה. ומי יודע "אם לעת כזאת הגעת למלכות" כמעמדו של שאול הגעת למלכות בכדי ללמד את דרכי הגדולה הנכונה³⁴³ של האיש הציבורי.

יב

"הקול קול יעקב והידיים ידי עשו"³⁴⁴, אומר המהר"ל³⁴⁵ "יעקב יש לו כח הקול שהוא יוצא מפנימיות האדם, ועשו יש לו הידיים שאין לך דבר חוצה יותר מן הידיים שמתפשטים לחוץ", עשו כוחו נובע מה"חוץ" שבו- מהגאווה, ועיקרו של עשו הוא עמלק ה"מושלים" בגאווה. וכפי שמסביר ר' צדוק הכהן מלובלין³⁴⁶: "עמלק היפוך הצניעות דלכן נאמר בו 'ולא ירא אלהים'³⁴⁷ כי מצד היראה הוא הצניעות וכמו שאומרת הגמ' בנדרים³⁴⁸ דיראה הוא בושה, והצניעות מצד הבושה וכמו שכתוב באדה"ר קודם החטא 'ולא יתבוששו'³⁴⁹ והוא ראשית גויים שאינו רוצה בתיקון חטא אדה"ר רק להיות אחר החטא כקודם בלא בושה והוא מביט רק על הנגלה כמ"ש בעשו". עמלק שואף אל חוסר יראת האלהים, אל חוסר הבושה, אל הגאווה העצמית. וכפי שביטא את הדבר השפת אמת³⁵⁰ 'עמלק' בגימטריא 'רס'- זהו מהותו.

יג

מעתה מובן מדוע הגמרא במגילה³⁵¹ מביאה דוקא את רחל אמנו, שאול המלך ואסתר המלכה כחוט מקשר בשושלת הענוה, ואין היא מוסיפה אנשים כמו בנימין בן יעקב אשר דרכו עברה השושלת והיה ידוע אף הוא בענותותו³⁵². ומובן מדוע דוקא השושלת מסתעפת מרחל אמנו לבנה הקטן בנימין ולא ליוסף הגדול ממנו.

כפי שאמרנו כוחו של עמלק היה ב"ידיים המתפשטים לחוץ"³⁵³ ואם כן הכוח אשר יגבור מצד ישראל על אותה גאווה, ה"זה לעומת זה עשה אלוהים", יהיה כוח הענוה בישראל, שעיקרו נטוע ב"צעירי הצאן"-

³⁴³ הרב בספרו 'מוסר אביך' ערך 'גאווה' אות כ"ה מתייחס לכך שיש לאדם להבחין בין גאווה נכונה לגאווה פסולה: "בחנינה גדולה צריך לבחון כל מעמיק במסתרי נפשו ברגש הגאווה איזה הוא הרגש הפסול המעביר את האדם על דעתו ועל דעת קונו ואיזה הוא הרגש העדין המרחיב דעתו של אדם ומזכירהו את היותו הרוחנית המלאה הוד ותפארת".

³⁴⁴ בראשית כ"ז כ"ב.

³⁴⁵ אור חדש עמי קי"ג.

³⁴⁶ צדקת הצדיק אות רנ"ו.

³⁴⁷ דברים כ"ח י"ח.

³⁴⁸ נדרים כ'.

³⁴⁹ בראשית ג' א'.

³⁵⁰ שפת אמת פורים תרס"ו.

³⁵¹ מגילה י"ג.

³⁵² אסתר רבה פ"ו.

³⁵³ אור חדש עמי קי"ג.

בקטנים שבשבטים 'אין עשו נופל אלא ביד שבט בנימין שהוא הצעיר כי הצעיר יש לו צניעות יותר שהרי לא יצא אל הנגלה רק באחרונה ולכך יש לו הצניעות וההסתר'³⁵⁴, דוקא הקטן שבשבטים ולא החזק שבשבטים יכול לגבור במלחמות עם עמלק שכן רק כוח הענוה חזק מול כוח הגאווה ומכיון שכך, שאול ה'נחבא אל הכלים', הוא זה שאם לא יטעה יוכל לעמוד מול אגג. ואסתר המלכה אשר ענותנותה גדולה מענותנותו של שאול המלך שכן היא אשה ואופי הנשים מחד לקבל מן הזכר- ענוה³⁵⁵, ומאידך נשים דברניות הן- ענוה מושלמת, כוח ענוה ותוכחה ביחד - אשר מהוה בסיס למלכות ישראלית מושלמת. עתה אסתר יכולה לגבור על המן העמלקי ע"י נס טבעי המראה את נצחון ההסתר, הענוה על הגאווה.

יז

אמרו חז"ל שלעתיד לבא יהיו כל המועדים כולם בטלים וימי הפורים לא יבטלו לעולם ויש להבין מהו ייחודו של נס הפורים אשר לא יהיה בטל לעולם, משאר המועדים?
ומסביר את הדבר ר' לוי יצחק מברדיצ'ב בספרו 'קדושת לוי'³⁵⁶: 'יש לומר בסייעתא דשמיא טעם לשבח דהגאולה העתידה במהרה יהיה מאדום, לכן כל המועדים שהוא זכר להצלת שאר האומות בטלים דאדום יותר גדול כמאמר חז"ל³⁵⁷ כיון שניצול מארי שכח מעשה הכל וסיפר בהצלת ארי שהוא גדול מכולם, מה שאין כן פורים שאין נתבטל שהוא מדוגמת הגאולה העתידה להיות דהוא מאדום דהפיר מחשבת המן שהוא עמלק דהוא אדום' - כל המועדים יתבטלו מכיון שנס הגאולה מחשיך בנפלאותיו על שאר המועדים, חוץ מנס פורים וזאת משום שנס הגאולה העתידה הוא מעין נס פורים, ובמה?
ע"פ הסברנו למהות נס פורים- נצחון הענוה כנגד מלכות אדום, גם סיבת נס פורים וגם סיבת הגאולה שורשם בענוה. נס פורים ע"י אסתר המלכה והגאולה בזכות רחל אמנו כפי שאומר המדרש "קפצה רחל אמנו"³⁵⁸ וסינגרה על בניה בזכות ענותנותה בנתינת הסימנים ללאה אחותה, ובזכות ענותנותה זאת מעלים הקב"ה עינו מעוונותיהם של ישראל וגואלם, ומבטיח לרחל "מנעי קולך מבכי ועיניך מן דמעה כי יש שכר לפעולתך ושבנו בנים לגבולם" ויהי רצון שבמהרה בימינו תקוים נבואתו של ישעיה "ויהיה ביום ההוא שורש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גויים ידרושו והיתה מנוחתו כבוד"³⁵⁹.

³⁵⁴ אור חדש עמי קי"ב.

³⁵⁵ אור חדש עמי קי"ג, המהר"ל אומר שמשום כך קראו לה אסתר מלשון סיהרא-ירח, שאין לו משלו אלא אורו מהשמש כך הנקבה מקבלת מן הזכר.

³⁵⁶ קדושת לוי, דרוש לפורים(עמי נ"ב).

³⁵⁷ ברכות י"ג.

³⁵⁸ פתיחתא דאיכה רבה פכ"ד. גם בלשון המדרש "קפצה רחל אמנו" ניתן לראות את ענותנותה של רחל אשר מתחילה לא באה אל השיח שבין הקב"ה לבין גדולי הדורות- מתוך ענוה, אך בשעת מבחן, כאשר ה'גדולים' לא הצליחו להוציא את עם ישראל מבירא עמיקתא, לא שתקה רחל אלא 'קפצה' ממקומה וסינגרה על ישראל.

³⁵⁹ ישעיה י"א י.